

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

THE MORAL EDUCATION OF A PERSON IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES: THEORETICAL ASPECTS

У статті розкрито теоретичні аспекти морального виховання особистості в умовах сучасних викликів. Зауважено, що гострі виклики сьогодення зумовлюють потребу у нових підходах до формування моральності підростаючого покоління, нових методах і прийомах морального виховання. Аналіз наукових праць свідчить про те, що питання морального виховання особистості ніколи не втрачають своєї актуальності, а в умовах сучасних викликів – надзвичайно загострюються. Схарактеризовано найбільш актуальні трактування поняття «моральне виховання», його зміст та провідні закономірності. Основним завданням цього процесу визнано формування моральної культури особистості. Акцентовано увагу на тому, що в основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські й національні морально-духовні цінності, а його результатом є моральна вихованість особистості, яка проявляється відповідним переліком якостей (чесність, чуйність, взаємоповага, відповідальність, працелюбність, скромність, товарицькість та ін.). На цій основі представлено власне трактування морального виховання в умовах сучасного динамічного світу, зі своїми викликами та глобальними проблемами як складного і багатогранного процесу формування в особистості системи цінностей, норм поведінки, світогляду, які відповідають загальнолюдським моральним принципам. Уважаємо, що складність цього процесу сьогодні зумовлена низкою причин, серед яких: глобалізація усіх сфер життя, яка створює нові виклики для формування стійких моральних орієнтирів; політична нестабільність; соціальні зміни, які здійснюють вплив на особистість; вплив інформаційних технологій на систему цінностей дітей та молоді тощо. Відповідно, вагомим завданням для педагогів визначено – знаходження балансу між збереженням загальнолюдських цінностей, традиційних моральних норм, правил поведінки і адаптацією їх до нових умов та формування у підростаючого покоління такої системи моральних цінностей, яка відповідає сучасним реаліям.

Ключові слова: виховання, моральне виховання, моральна вихованість, особистість, етика, цінності.

The author of the article has revealed the theoretical aspects of moral education of a personality in the context of modern challenges. It has been noted that the acute challenges of today necessitate new approaches to the formation of morality of the younger generation, new methods and techniques of moral education. The analysis of scientific works shows that the issues of moral education of a personality never lose their relevance, and in the context of modern challenges they become extremely relevant. The author has characterized the most relevant interpretations of the concept of «moral education», its content and leading regularities. The main task of this process is recognized as the formation of moral culture of the individual. The author also has emphasized that the content of moral education is based on universal and national moral and spiritual values, and its result is moral education of a personality which is manifested by a corresponding list of qualities (honesty, sensitivity, mutual respect, responsibility, diligence, modesty, sociability, etc.). On this basis, we have presented our own interpretation of moral education in today's dynamic world, with its challenges and global problems, as a complex and multifaceted process of forming a system of values, norms of behavior, and worldview in a person that is consistent with universal moral principles. We believe that the complexity of this process today is due to a number of reasons, including: globalization of all spheres of life, which creates new challenges for the formation of stable moral guidelines; political instability; social changes that affect the individual; the impact of information technology on the value system of children and youth, etc. Accordingly, an important task for teachers is to find a balance between preserving universal values, traditional moral norms, rules of behavior and adapting them to new conditions and forming a system of moral values in the younger generation that meets modern realities.

Key words: education, moral upbringing, moral education, personality, ethics, values.

УДК 37.015.31:17.022.1:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.2>

Дудаш О.С.,
докт. філос.,
ст. викладач кафедри педагогіки
дошкільної, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Глобалізоване суспільство, гострі виклики сьогодення зумовлюють потребу у нових підходах до формування моральності підростаючого покоління, нових методах і прийомах морального виховання з урахуванням наявної ситуації. погоджуємося з О. Сухомлинською, що за останній час в нашій країні відбулося стільки подій державного, європейського і навіть всесвітнього значення, не кажучи вже про трансформації особистісного виміру, які самим фактом своєї появи спонукають до перегляду і переоцінки усіх думок і тверджень ціннісного характеру, що побутували

і розвивалися до цих доленосних подій. Стриженеве місце у них, на думку авторки, посіли ідеї моральності, людської гідності, захист європейських цінностей – справедливості, чесності, правдивості, які проросли, серед іншого, і з тих зерен, які посіяли наша освіта, виховання впродовж усіх років нашої незалежності [8, с. 14]. Дослідниця констатує, що сьогодні питання морального, патріотичного виховання дітей та молоді винесені підіями і суспільством на передній план, їх розробка це вимога часу і найперша суспільна потреба. Їх нинішня особливість така, що концептуальні ідеї мають поєднати європеоцентричність, пов'язану

з цивілізаційним вибором, з непереборним потягом українців до традиціоналістичних національно-культурних й почасти етнологічних засад [8, с. 14].

Беззаперечним є те, що молодь сьогодні – найважливіший інтелектуальний, культурний і професійний резерв українського суспільства, від якості життя і розвитку якого залежить доля України. Величезну роль у тому, чи зможе нинішнє молоде покоління взяти на себе відповідальність за долю країни, а, значить, зберегти українську державу як державну і соціокультурну цілісність, відіграє соціально-моральна позиція молоді, яка, згідно з трактуванням К. Жмак, є сукупністю соціальних установок, морально-етичних принципів і ціннісних орієнтацій молодих людей [4, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що питання морального виховання особистості ніколи не втрачають своєї актуальності, а в умовах сучасних викликів – надзвичайно загострюються. Вітчизняні наукові студії представляють вагомий пласт досліджень різних аспектів цієї проблеми, проте в їх основі – безцінні напрацювання класиків-педагогіки Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Сучасні дослідники Л. Бельська, І. Бех, А. Кузьмінський, В. Лозова, Л. Лохвицька, С. Максимюк, Т. Поніманська, О. Сухомлинська, Г. Троцько та інші також переконані у вагомості виховання підростаючого покоління на основі моральних норм, принципів та ідеалів.

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти морального виховання особистості в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слушною є думка Л.Бельської щодо суттєвих трансформацій суспільного життя у державі, які відбулись за останнє десятиліття і детермінували істотні зміни моральних устоїв, переорієнтацію пріоритетності моральних цінностей, призвівши до значної девальвації моральної вихованості українського суспільства. Авторка стверджує, що ці суспільні виклики і загрози мали і мають сьогодні значний вплив на загальноосвітню школу, й зокрема на початкову, оскільки саме тут закладаються основи знань про наукову картину світу майбутнього громадянина, починає формуватись його духовний світ та відповідне ставлення до оточуючого світу через здійснювані вчинки, дії та діяльність у ньому [1, с. 13].

Досліджуючи концептуалізацію ідей про виховання моральності в сучасній Україні О. Сухомлинська зазначає, що вчені відзначають кризу класичної етики в останні десятиліття, спровоковану в першу чергу змінами в суспільстві, глобалізаційними процесами, їх динамічністю й плинністю, непередбачуваністю і тим самим констатують, що етика як наука, що вивчає мораль та моральність,

а також являє собою систему моральних норм і цінностей, характерних для певної культури, зазнає останнім часом значних модифікацій і змін, збагачується новими темами, новаційними та реноваційними сюжетами [8, с. 21]. Саме тому вважаємо за доцільне схарактеризувати термін «моральне виховання».

Процес виховання В. Лозова і Г. Троцько представляють як «систему взаємодії педагога й учня, що забезпечує розвиток особистості, формування її ставлення до дійсності (людей, до себе, сім'ї, праці, держави, природи, світу речей тощо)» [6, с. 26]. Цей процес передбачає послідовну зміну мети, завдань, змісту, методів, форм, умов, необхідних для розвитку особистості і досягнення визначених позитивних результатів. Виховання, як вважають автори, – це «процес цілеспрямований, який орієнтує вихователя і вихованця на досягнення визначеної мети як ідеального передбачення результатів процесу» [6, с. 26]. Моральне виховання – це «цілеспрямований процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на оволодіння школярами моральною культурою, яка визначає ставлення школярів до навколишнього світу» [6, с. 60]. Головним завданням морального виховання науковці виокремлюють формування моральної культури особистості, яка включає такі компоненти: індивідуальну моральну свідомість, моральні почуття, моральні стосунки, поведінку і спілкування. Індивідуальна моральна свідомість включає в себе ідеали, погляди, переконання, прагнення особистості, що складає духовно-моральну основу формування моральної культури особистості школяра [6, с. 70].

Основою морального виховання науковці називають етику. Етика (від гр. *ethika* – звичка, норів, звичай) трактується А. Кузьмінським та В. Омелянко як «наука, об'єктом якої є мораль» [5, с. 161]. В етиці вирізняють два види проблем: по-перше, питання про те, як має поводитися людина (нормативна етика), й, по-друге, теоретичні питання про походження й сутність моралі. Мораль (від лат. *moras* – звичай), згідно з визначенням авторів, – це «система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, у сімейних, особистісних, колективних, міжнаціональних та міжнародних відносинах» [5, с. 162]. В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. А. Кузьмінський та В. Омелянко визначають загальнолюдські морально-духовні цінності як «набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот», а національні моральні цінності як «історично

зумовлені, створені конкретним народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях» [5, с. 162]. Науковці переконані, що на основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманність, доброта, чесність, совісність, працелюбність, повага до батьків, до людей узагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, інтелігентність, почуття материнства, екологічна й правова культура та ін. [5, с. 162–163]. Погоджуємося, що провідні якості моральності формуються передусім у ранньому дитячому віці на основі «соціального успадкування», а вирішальну роль у цьому процесі мають відігравати батьки, інші люди, які оточують дитину. І справа полягає не в проповіді цих моральних істин, а власних діях, поведінці старших, оскільки конкретні дії батьків мають стати ідеалом для дітей, закласти основи моральних чеснот особистості [5, с. 163].

Під моральним вихованням С. Максимюк розуміє «виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності» [7]. Автор акцентує увагу на тому, що моральне виховання має триєдине завдання: формування моральної свідомості, виховання моральних почуттів і головне – формування моральної поведінки. Першочерговим завданням вихователя визначено вміння розпізнавати мотиви вчинків (без мотивів нічого не робиться; може бути декілька мотивів). С. Максимюк рекомендує спостерігати, як формуються мотиви, розпізнавати їх, бо навіть за хорошим вчинком може бути прихований негативний мотив [7, с. 323], а відбираючи методи для морального виховання дітей – виходити з мети (що ми хочемо виховати в дитини), залучати дітей до діяльності і самодіяльності, учити обдумувати й узагальнювати свій досвід життя і поведінки, застосовувати різні методи виховання [там само, с. 323].

Сучасне розуміння духовно-морального виховання зводиться К.Жмак до таких характеристик, як «цільова спрямованість на формування різних компонентів моральної сфери особистості із пріоритетом становлення структур моральної свідомості, орієнтація на моральні та соціальні цінності конкретного оточення, вираженість рівня моральної вихованості в поведінці, визнання значущості суб'єктної позиції вихованця і дієвості особистісно-орієнтованих технологій» [4, с. 68]. Авторка вважає, що поняття «моральне виховання» включає і громадянське, і патріотичне виховання [4, с. 68].

Закономірності виховання розглядаються Л. Бельською як «стійкі психолого-педагогічні повторювані утвори з безліччю об'єктивно існуючих істотних зв'язків у цьому процесі, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності гармонійного розвитку особистості зі сформованою моральною вихованістю» [1, с. 15]. Досліджуючи моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних закладах освіти дослідниця конкретизує такі провідні закономірності: моральне виховання органічно пов'язане із соціокультурними умовами, суспільними потребами, ментальними характеристиками й спрямованістю його змісту; результати морального виховання залежать від виховного впливу (застосування ефективних змісту, форм і методів) на внутрішній світ особистості, її духовність; ефективність виховного процесу у позашкільному закладі освіти залежить від стосунків в учнівсько-педагогічному колективі; визначальною у моральному вихованні молодших школярів у позашкільному закладі освіти є діяльність, яка ефективно здійснюється через організацію спілкування; ефективність виховного процесу зростає за умови актуалізації проблеми самовихованням молодших школярів [1, с. 16–18]. Зокрема, складовими морального виховання молодших школярів Л. Бельська виокремлює: формування національної самосвідомості та патріотизму; виховання гуманності, доброзичливості, чуйності, ввічливості та тактовності як провідних моральних цінностей особистості; виховання свідомої дисципліни, дисциплінованості, обов'язку та відповідальності; здійснення правового та екологічного виховання; виховання культури поведінки як сукупності вироблених і перевірених досвідом способів організації повсякденного життя та спілкування [1, с. 25].

Результатом морального виховання І. Бех вважає моральну вихованість і трактує її як «інтегровану якість особистості, яка характеризується певним рівнем сформованості її морально-ціннісної сфери, у якій представлені смисли її культурного буття, що відображені в ідеальних уявленнях про моральні цінності, моральні почуття та високоморальну поведінку, і яка виявляється в оволодінні молодшими школярами системою загальнолюдських морально-естетичних цінностей, у моральному ставленні до світу і до себе як основи моральної свідомості особистості» [2]. Моральна вихованість особистості проявляється цілим рядом якостей, найважливішими з яких є чесність, чуйність, взаємоповага, відповідальність, працелюбність, скромність, товариськість [1, с. 26].

Погоджуємося з Н. Бондаренко та С. Косянчук, що для дітей нового еволюційного ступеня розвитку педагог має створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива творча емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме

різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей. Учителю має продумати дієві способи мотивації, переконання учнів, дібрати красномовні неспростовні факти, приклади, аргументи, забезпечити школярам можливість вільно висловлювати свою думку, обстоювати власну позицію щодо обговорюваних питань [3, с. 11]. Організація освітнього процесу на засадах гуманізму дасть, на думку науковців, очікувані результати за умови, якщо вчитель додержуватиметься таких правил: поважати гідність кожного вихованця; стимулювати прагнення учнів до самовдосконалення; бути вимогливим і водночас доброзичливим, справедливим в оцінці можливостей, знань і вчинків учнів; допомагати у складних ситуаціях; бути чуйним і уважним; не допускати конфліктів, а в разі їх виникнення розв'язувати шляхом компромісу; цікавитися думкою учнів; довіряти їм; радитися з ними; оберігати слабших; виважено й об'єктивно оцінювати вчинки дітей, з'ясовувати їх мотиви; не надавати перевагу окремих учням; підтримувати ініціативу; непримиренно ставитися до проявів зла й несправедливості тощо [3, с. 12].

Висновки. Отже, моральне виховання в умовах сучасного динамічного світу, зі своїми викликами та глобальними проблемами, – це складний і багатогранний процес формування в особистості системи цінностей, норм поведінки, світогляду, які відповідають загальнолюдським моральним принципам. Складність цього процесу сьогодні, на наш погляд, зумовлена низкою причин, серед яких: глобалізація усіх сфер життя, яка створює нові виклики для формування стійких моральних орієнтирів; політична нестабільність; соціальні зміни, які здійснюють вплив на особистість; вплив інформаційних технологій на систему цінностей дітей та молоді тощо. Вагомим завданням для

педагогів постає знаходження балансу між збереженням загальнолюдських цінностей, традиційних моральних норм, правил поведінки та адаптацією їх до нових умов, і, на цій основі, – формування у підростаючого покоління такої системи моральних цінностей, яка відповідає сучасним реаліям. Подальші перспективи в цьому напрямку бачимо у дослідженні провідних методів і засобів морального виховання дітей та молоді.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бельська Л. Моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних навчальних закладах: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Рівне, 2012. 356 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. К.: УЗМН, 1998. 204 с.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
4. Жмак К.В. Особливості морального виховання молоді на сучасному етапі становлення України. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2020. № 69. Т. 1. С. 66–69.
5. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. посіб. К.: Знання, 2006. 324 с.
6. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
7. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/49191-3-moralne-vihovannya.html>
8. Сухомлинська О.В. Концептуалізація ідей про виховання моральності в сучасній Україні. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8944/1/Стаття%20О.В.Сухомлинської.pdf>